

2 Dopady sociálního znevýhodnění do vzdělávání

Sociální znevýhodnění je oproti zdravotnímu postižení velmi široká kategorie. Důvodem, proč se sociální znevýhodnění objevuje v oblasti speciálních vzdělávacích potřeb, je vznik překážky či překážek v učení, které žákům znemožňují rozvoj jejich vzdělávacího potenciálu a schopností. Sociální znevýhodnění není poruchou či onemocněním, které by se projevovaly dysfunkcí organismu, nemá tedy objektivně měřitelné symptomy, ale projevuje se širokou škálou příčin sociálního, psychického, kulturního, ekonomického nebo fyzického (ve smyslu odlišného zjevu) charakteru. Příčiny jsou vždy spojené s širším kontextem života žáka, který nemusí být ve škole znám. Sociálně znevýhodněný může být cizinec s odlišným mateřským jazykem, těžce mentálně postižený žák, žák s autismem, žák z disfunkční rodiny, žák ze sociálně vyloučené lokality, kde rodina žáka nepodporuje při vzdělávání, atd. Varianty nelze vyjmenovat, neboť znevýhodnění může vznikat vždy novou kombinací různých vlivů.

Proto je také škála projevů a příznaků, které bychom mohli popsat jako dopady sociálního znevýhodnění do vzdělávání, velmi široká.

Přijmeme-li inkluzivní pojetí vzniku překážek učení, je nutné ustoupit od medicínského způsobu vymezení projevů. Znamená to, že přistupujeme k definici překážek jako toho, co je neustále vyhodnocováno v praxi především pedagogy a za pomoci rodičů, dětí a dalších možných aktérů na základě kritické reflexe dané situace s přihlédnutím ke všem relevantním okolnostem. Stírají se tak rozdíly podmíněné rozdělením projevů podle kategorií. Pedagog, který je s žákem v každodenním kontaktu, může vyhodnotit, jaké projevy jsou s čím spojené a jaká forma podpory by žákovi mohla pomoci. Projevy přitom mohou být situační a lišit se škola od školy, žák od žáka. I proto je nezbytné, aby se do posuzování potřeb konkrétního žáka zapojilo více aktérů. Výsledné stanovisko je součástí sdíleného rozhodnutí všech zapojených aktérů a hlavním cílem je specifikovat alternativní řešení pro danou situaci tak, aby žákovi pomohlo překonat jeho stávající překážku v učení.

Nicméně pro praktické potřeby je možné vyjmenovat některá základní specifika i pro překážky v oblasti, kterou nazýváme sociálním znevýhodněním. Vždy je ale třeba k těmto specifikům přistupovat s jistou obezřetností a vnímat je spíše jako motivaci pro nasměrování pozornosti. V konkrétní situaci daného žáka je pak ale třeba vyhodnocovat projevy zcela individuálně.

Největší úskalím je, že sociální znevýhodnění nemusí mít dlouhou dobu zřetelné indicie a není včas rozpoznáno, a tudíž nejsou použity žádné podpůrné nástroje, které by jeho důsledky minimalizovaly. Žák ani rodina si svou situaci také nemusí připouštět nebo prožívat jako jakkoliv znevýhodněnou. Už jenom kvůli tomu, že patřit do kategorie sociálního znevýhodnění může být vnímáno jako do jisté míry ponižující, může být spojeno s vnitřním pocitem vlastní nedostatečnosti či nevhodnosti, neboť se jedná o formu vyloučení z něčeho, co je ostatním dostupné. Žák se dostává do situace, která pro něj není příjemná a v souvislosti s tím vznikají druhotné projevy v chování či v oblasti výkonu. Jedná se o složitý komplex různých souvislostí, které musí posoudit více zainteresovaných osob, jak bylo již výše řečeno. Velká odpovědnost je proto na školském pracovníkovi, aby inicioval řešení a pojmenování dané situace.

Máme-li vyjmenovat projevy pro oblast sociálního znevýhodnění, pak je nutné přiklonit se k jemnému rozlišení, které může obnášet trochu jiné projevy a především pak odlišné cesty naprawy. Všechny níže uvedené okruhy se ale zpravidla prolínají a navzájem překrývají.

Pracovní verze Katalogu podpůrných opatření – část pro žáky se sociálním znevýhodněním. Verze 08_014.

Určeno pro ověřování ve školách a veřejné připomínkování. Zakazuje se jakákoli další reprodukce a kopírování obsahu a jiné poškozování autorských práv. Text Katalogu bude dále upraven v souladu s příslušnými změnami legislativy, hodnocením recenzentů a návrhy odborné veřejnosti ve veřejné diskusi.

Uvedené projevy jsou vodítkem k volbě vhodných strategií a mají sloužit pouze k základní orientaci, nasměrování pozornosti.

Kulturní odlišnost a jiný mateřský jazyk (žáci z ciziny, s odlišnou kulturní tradicí, náboženstvím či sexuální orientací, žáci z rodin s alternativním stylem života atd.)

- U některých žáků je primárním projevem odlišný mateřský jazyk či špatná znalost českého jazyka, což je specifická překážka v učení, která je jasně identifikovatelná a vyžaduje konkrétní metody práce ve výuce. U žáků z rodin imigrantů, kteří byli vzděláváni ve vzdělávacím systému jiné země, je třeba počítat s projevy nedostatečné znalosti obsahů vzdělávání, což ovšem nevypovídá o jejich dispozicích.
- Odlišné vzory chování se mohou projevovat v jakékoliv oblasti veřejného i soukromého života. Lze rozlišit několik vrstev podle typu projevu v kultuře: nejhlubší vrstva zasahuje oblast hodnot, symbolů, norem a postojů, dále je možné vymezit oblast sociálního života, tedy způsoby interakce a vymezování rolí (genderové, k autoritě, v kolektivu), a pak vnější znaky jako způsob oblékání, stravování, rytmus roku – rituály a svátky atd. Ve všech těchto oblastech se může projevovat odlišnost na základě jiného kulturního zázemí. Jinak se bude projevovat žák z rodiny migrantů, která nedávno přicestovala, jinak žák z rodiny druhé generace migrantů, jinak žák z muslimské rodiny či rodiny s alternativním životním stylem. Rizikem je, že odlišnost buď není rozpoznána (např. pokud je považováno za slušné chování, že žák se nesmí učitele ptát, pokud neporozuměl), nebo je identifikována jako nevhodný projev nebo nezáměr (rodiče nekontrolují domácí úkoly, neboť neznají praktiky českého vzdělávacího systému nebo nerozumí zadání). Pro vhodné rozpoznání projevů je potřeba klást si otázky po příčinách jednání dětí i v situacích, které považujeme jinak za samozřejmé.
- V důsledku reflektování vlastní odlišnosti se pak druhotně může žák projevovat úzkostně, nechotou spolupracovat (případně zvýšenou absencí), izolací v rámci kolektivu nebo naopak zvýšenou mírou agresivity, upozorňováním pomocí výstředností stejně jako v případě psychické reakce na jakýkoliv stres či vnější tlak.
- Pokud není odlišné kulturní zázemí spojeno s nízkým sociálním statutem v zemi původu, nebudou projevy zasahovat do oblasti aktuálního projevu rozumových a poznávacích funkcí. Pokud tomu tak je, je nutné sledovat i projevy v oblasti „rodina nepodporující dítě ve vzdělávání“.

Disfunkční rodina a psychické strádání (včetně dětí z ústavní péče a sociální patologie, pracovně vytížení rodiče bez zájmu o dítě)

- Překážka v učení vzniká primárně v rovině sociálního a psychického života jedince a teprve v důsledku toho se začne často projevovat ve změnách chování a schopnosti soustředění, případně v návaznosti na to i v oblasti aktuálního výkonu rozumových a poznávacích funkcí. V oblasti vzdělávání se dlouhou dobu nemusí projevovat žádný zásadní signál, přitom žák může již delší dobu podléhat nějakému vnitřnímu strádání. Teprve v tuto chvíli se většinou strhne pozornost na to, že není něco v pořádku. Proto je potřeba sledovat pozorně a adekvátně interpretovat jakékoliv změny chování.
- Nejčastěji lze očekávat projevy v oblasti psychického spektra, jako je úzkostnost, přecitlivělost, agresivita, emoční labilita, netečnost, lhostejnost ke školnímu výkonu atd.
- U dětí z ústavní péče, kde zcela schází rodinné zázemí, je třeba takové projevy sledovat průběžně a s citlivostí pracovat především s prevencí.

Pracovní verze Katalogu podpůrných opatření – část pro žáky se sociálním znevýhodněním. Verze 08_014.
 Určeno pro ověřování ve školách a veřejné připomínkování. Zakazuje se jakákoli další reprodukce a kopírování obsahu a jiné poškozování autorských práv. Text Katalogu bude dále upraven v souladu s příslušnými změnami legislativy, hodnocením recenzentů a návrhy odborné veřejnosti ve veřejné diskusi.

Rodina nepodporující dítě ve vzdělávání (typické pro rodiny s nízkým sociálním statutem)

U rodin po generace žijících v sociálním vyloučení je situace specifická tím, že zasahuje i do oblasti vývoje rozumových a poznávacích funkcí, nemusí být nutně spojena s psychickým strádáním a v naprosté většině případů není daný stav dostatečně reflektován, neboť základní příčinou selhávání těchto žáků ve vzdělávání je, že v rodině schází pozitivní vztah ke vzdělání. Vzdělání není základní hodnotou pro uplatnění v životě. Selhání žáka není rodiči reflektováno, neboť je často spojeno s rodinným životem do takové míry, že ani rodiče daný stav nepovažují za nežádoucí, za formu vyloučení. Žák z dané rodiny prochází většinou velmi odlišnou předškolní výchovou, než je běžná pro většinu dětí. V rodinách schází usměrňování, jsou poskytovány jiné podněty, což je spojeno i s jazykovou výchovou. To vše ovlivňuje velmi zásadně rozvoj dítěte již v předškolním věku. Žáci proto již při nástupu povinné školní docházky často vykazují odchylky od standardního vývojového schématu, ačkoliv to nevypovídá o jejich dispozicích. Rizikem je, že aktuální stav žáka je spojován s genetickou dispozicí. Projevy tohoto typu sociálního znevýhodnění jsou proto méně situační, jsou součástí celkového vývoje, a proto vyžadují dlouhodobější realizaci více opatření současně.

Kromě toho se většinou tato forma vyloučení prolíná i dalšími výše i níže jmenovanými:

- rodiče ani žák nepovažují vzdělání za důležitou životní hodnotou – může se projevat nezájmem (nedocházení na třídní schůzky) až negací (osočování pedagoga);
- v prvních rocích školní docházky má žák velký zájem o jakékoliv nové informace, vděčnost při pozitivním přístupu pedagoga;
- vysoké absence, záškoláctví;
- absence na školních akcích;
- problémy s financemi;
- špatné stravovací návyky;
- častější sklony k rizikovému chování.

Vyloučení z důvodu odlišnosti od standardu (žák fyzicky se odlišující, žák z rodiny s ekonomickými problémy)

- Tento typ vyloučení je do velké míry závislý především na reakci okolí, a to především ve školním prostředí. Souvisí tedy velmi úzce s klimatem celé školy, s třídním kolektivem. Často je tento typ vyloučení spojený s jiným typem sociálního znevýhodnění a nelze je od sebe jasně oddělit. Může se ovšem projevat samo o sobě u žáků, kteří nemají žádné jiné překážky v učení, pouze jsou svým okolím identifikováni jako odlišní, a v souvislosti s tím se pak mohou vyskytnout projevy spojené s narušením psychické rovnováhy.
- Specifická situace je u žáků se zdravotním postižením a znevýhodněním, kde by se mělo kromě opatření z oblasti zdravotní péče vždy počítat s tím, že se musí pracovat i s třídním kolektivem a klimatem celé školy.